

ЈУБИЛЕЕН ЗБОРНИК

по повод 50-годишнината од прогласувањето на
автокефалноста на Македонската православна црква –
Охридска архиепископија

OCCASIONAL PAPERS ON RELIGION IN EASTERN EUROPE

Special Issue in the Fiftieth Anniversary of the Declaration
of the Autocephaly of the Macedonian Orthodox Church

**ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – СКОПЈЕ**

2017

ДЕЈАН БОРИСОВ

Православен богословски факултет
„Свети Климент Охридски“ – Скопје

ПАТОТ КОН ОБНОВАТА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА

Обновата на укинатата Охридска архиепископија не завршува со процесите од крајот на Втората световна војна, туку уште веднаш со нејзиното укинување во XVIII век. Обновата на Охридската архиепископија како Македонската православна црква е во целосна согласност на црковната традиција и практиките воспановени од страна на останатите помесни православни цркви во процесот на добивање на нивната автокефалност во текот на XIX и XX век.

Клучни зборови: Охридска архиепископија, Митрополиј Теодосиј (Голојанов), Буџарска епархија, Константинополска патријаршија, Автокефална обединета православна црква на Кралството на Србије, Хрватије и Словеније, автокефалност.

1. Укинување на Охридската архиепископија

1.1. Внатрешни односи на високиот клир на Охридската архиепископија

Државните реформи, економскиот раст на населението, како и обезбедувањето на сигурен финансиски прилив во XVII век, создавале услови за позитивен живот и актив-

ност на Охридската архиепископија во рамки на империјата, но внатрешните црковни состојби влијаеле на намалување на авторитетот на Архиепископијата. Како и претходно, и во текот на XVII век епископи од Константинополската патријаршија минуваат под јурисдикција на Охридската архиепископија, но поголемиот дел од овие епископи ја менуваат својата јурисдикција поради зголемување на својот личен имот, нивното однесување кон паствата не било многу поинакво од она на локалните турски даночници и чиновници, а честопати овие епископи на своите катедри не биле избрани согласно традиционалните црковни практики и канони, туку истите ги добиле со интриги и поткуп на турските власти. На овој начин дошло по промена на составот на Синодот на Охридската архиепископијата, што, пак, како последица ќе доведе одредени одлуки во домен на Архиепископијата да бидат донесувани во Истанбул.

По оставката на Охридскиот архиепископот Арсениј, Синодот на Константинополската патријаршија се обратил со барање до Диван Хамајумот за да се издаде берат за укинување на Охридската архиепископија, од сета државна евиденција да се избрише оваа црква, да не се прифаќаат молби за нејзина обнова, епархиите од Охридската архиепископија да се стават под нивна јурисдикција, а за возврат ветил дека ќе ги плаќаат даноците за тие епархии. Султанот Мустафа III ја прифатил оваа молба.

1.2. Последици од оставката на Охридскиот архиепископ Арсениј

Македонското население го смета свети Климент Охридски за столб-темелник на Охридската архиепископија, а неговиот култ живо се почитува насекаде во нејзините граници. Иако населението сведочело за злоупотребите

на високиот клир, сепак, ја помагало и ја сакало Охридската архиепископија, бидејќи таа и во времето на бугарските и српските владенија на македонските територии и во турската, исламска држава, била симболот, институцијата околу која се собирале и со која се идентификувале како Македонски Словени, а не како Бугари, Срби или Грци. Охридската архиепископија низ сите векови на нејзиното постоење не претставувала само црковна институција, туку за Македонците таа е и културно, традиционално и национално сврзено ткиво.

По укинувањето на Охридската архиепископија, за краток период Константинополската патријаршија извршила промена на домородните епископи и започнало спроведување на денационализаторска и асимилаторска политика врз македонското население. Епископите што биле поставени, најчесто воопшто и не го познавале јазикот на паствата којашто требало да ја водат. Богослуженијата се вршеле на грчки јазик, неразбирлив за поголемиот дел од македонското население, а во училиштата, кои работеле при црквите и манастирите¹, бил воведен грчкиот наместо македонскиот јазик. Била забранета употреба на книги на црковнословенски јазик и истите биле собирани и уништувани².

1 Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje in the XIX century and the metropolitan of Skopje Theodosius*, Dissertation ad Doctoratum, Pontificium Institutum Orientale, Romae 2015, белешки 3, 50.

2 Скопскиот митрополит Захариј, во 1792 година наредил да се уништат словенските ракописи од Марков манастир, а истото го направил и игуменот на манастирот Свети Наум во Охрид; Митрополитот Герасим наредил сите словенски споменици и ракописи од манастирот Трескавец, Прилеп да бидат уништени; На 15 јули 1850, Наум Марин, во Струга, по наредба на Митрополитот Дионисиј ги запалил сите словенски книги и ракописи од градските библиотеки. Трајановски Александар, „Некои моменти од борбите на македонскиот народ за самостојна црква до 1870 година“, *Весник на Македонската православна црква*, год. XVIII, бр. 3, Скопје 1876,

2. Црквата во македонските епархии во XIX век

2.1. Црковно-училишните општини и Константинополската патријаршија

По укинувањето на Охридската архиепископија, на-
родот, увидувајќи дека доколку ја остави црквата во рацете
на високиот клир истата ќе ја изгуби и нема да може да се
идентификува со неа, започнал да се самоорганизира за да
ги запази и сочува видливите манифестации на црквата на
терен, односно црковните имоти и објекти, како и локалните
обичаи и практики. Како резултат од оваа самоорганизација,
при еснафите, кои се најголемите донатори на Архиеписко-
пијата, се појавуваат економско-социјални здруженија што
се занимаваат со црковните, но и со училишните работи.
Овој дел од еснафските здруженија е познат како Црковно-у-
чилишна општина. Најстарата Црковно-училишна општи-
на е основана во 1758 година во Охрид.³ На почетокот овие
Црковно-училишни општини ја признаваат јурисдикцијата
на Константинополската патријаршија и на тој начин имале
свои претставници во Мецлисот, но со растот на нивната еко-
номска моќ тие се осамостојуваат и почнуваат да им се спро-
тивставуваат на епископите. Како пример за ова ќе го посочи-
ме дејствувањето на Скопската црковно-училишна општина

88-89; Димевски Славко, *Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата*, Скопје 1979, 276; Димевски Славко, *За развојот на македонската национална мисла до создавањето на ТМРО*, Скопје 1980, 49-50; Белчовски Јован, *Авџокефалноста на Македонската православна црква*, Скопје 1990, 87-88; Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, note 9, 52.

3 Димевски Славко, *Црковна историја на македонскиот народ*, Скопје 1965, 92-97; Илиевски Доне, *Авџокефалноста на Македонската православна црква*, Скопје 1972, 73-74; Белчовски Јован, *Авџокефалноста на Македонската православна црква...*, 97; Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, 55.

која му се спротивставила на Митрополитот Антим во 1799 година, а во периодот од 1823 до 1833 година под влијание на оваа општина Константинополската патријаршија морала да смени петмина епископи. Барањата на населението биле: домороден висок клир; богослуженија на црковнословенски јазик; епитропи по избор на населението; собирањето на владичнината да биде контролирано од страна на претставници на населението⁴. Во 1868 година, за Скопски митрополит бил поставен Пајсиј, но тоа била личност недостојна за епископско достоинство, а населението реагирало така што на 4 декември/21 ноември 1869 година на црковно-народен собор во Скопје, „црковно-училишната општина, заедно со домородниот низок клир и монаштво еднострано ја отфрлиле јурисдикцијата на Константинополската патријаршија“ и се прогласиле за независна црковна организација, но без висок клир.⁵ Населението претпочитало да бидат шиизматички отколку да продолжат и понатаму да бидат подложени на политиките на Константинополската патријаршија.

Скопската црковно-училишна општина не е изолиран случај, бидејќи ова се случувало и во Струмица (1832), во Серез и Мелник (1839), во Солун и Воден (1842; 1848), во Охрид и Преспа (1843 – 1851), во Драма (1850), во Велес (1855)..., а кон крајот од 1869 година скоро сите македонски црковно-училишни општини ја отфрлиле јурисдикцијата на Константинополската патријаршија.

Пред конечното отфрлање на јурисдикцијата на Константинополската патријаршија македонското население како средство за постигнување на своите цели ја користело и

4 Кънчов Васил, *Избрани произведения., Град Скопие, Сегаашното и неодамнешното. Минало на град Велес. Македонија. Етнографија и историјатика.*, Том втори, София 1970, 156-157.

5 Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, 66.

пропагандата на Римокатоличката црква, односно се заканувало со прифаќање на римокатолицизмот доколку Константинополската патријаршија не ги прифати неговите барања. Преминувањето од православие во римокатолицизам траело сè до оној миг кога Константинополската патријаршија ќе ги прифатела барањата на населението, или барем ќе направело мало поместување во тој правец.⁶

По 1870 година дошло до уште поголемо заплеткување на црковните работи во Македонија, бидејќи турската власт дозволила формирање на Бугарска егзархија која претендирала под своја јурисдикција да ги има и македонските епархии.

2.2. Црковно-училишните општини и Бугарската егзархија

Паралелно со процесот на обнова на Охридската архиепископија кај Македонците и кај Бугарите течел процес на црковно осамостојување од Константинополската патријаршија со разлика на тоа што Бугарите имале домороден висок клир и силни претставници кај Високата Порта. Како последица од ова македонските црковно-училишни општини се приклучуваат кон бугарските во потиснувањето на Константинополската патријаршија. Јасно објаснување за ова дава српскиот пропагандист Тихомир Доратевик Георгевиќ, кој пишува:

6 За ова повеќе кај: Димевски Славко, *Римокатоличката иројатанда и унијатското движење во Македонија во вториот половина на 19 век сè до 1914 година*, Скопје 1962; Димевски Славко, *Македонската борба за црковна и национална самостојност во XIX век (Унијатското движење)*, Скопје 1988; Лажовски ереј м-р Атанас Лажовски, *Римокатоличката и иројеситантската иројатанда на Балканот и во Македонија, во вториот половина на XIX и почетокот на XX век*, Манастир „Свети Атанасиј Велики“ Журче, Демир Хисар, 2010.

„Кога Русите станаа дел од листата на противници на унијатското движење, на Србите им остана само еден начин да се еманципираат од Грците, а тоа беше да се приклучат на бугарското движење. Овој чекор не значеше бугаризација, туку само заедничка борба против Грците за користење на словенскиот јазик во Црквата [...] Дека борбата која Македонците уште од почетокот ја воде со Грците нема бугарски карактер, ниту пак, потврдува дека Македонците сакале да станат Бугари најдобро се гледа преку приклучувањето на Романците [Власите з.а] од Македонија на бугарската кауза“⁷

Создавањето на Бугарската егзархија уште повеќе ќе ги усложни процесите за обнова на Охридската архиепископија од страна на македонското население, бидејќи во Македонија ќе се појави двојна јурисдикција, а Турските власти со Ферманот од 1870 година нема да ја поделаат територијата, ниту имотот меѓу двете цркви, туку ќе го поделат само населението:

„Од Константинопол беше испратена турска комисија пред која населението требаше да се изјасни дали ја признава/прифаќа Егзархијата или не. Комисијата покрај ова направи и многу повеќе за бугарската кауза во Македонија. Таа изврши значителен притисок врз населението со цел истото да се одлучи за Бугарската егзархија. Таа отворено се закануваше дека сите Македонци, кои ќе одбијат да им се приклучат на Бугарите, ќе бидат осудени како агенти на Грција и Србија. На овој начин обезбедено е потребно мнозинство и согласно истото, во 1872 г, бугарски епископи беа поставени во Скопската и Охридската епархија [...] Цела армија свештеници и учители беше испратена од Бугарија во Македонија. Сите пишани документи кои беа во доменот на Црквата и нејзините црковно-училишни општини стана бугарски [...] лицата кои беа неписмени, од страна на бугарските свештеници

7 Georgevitch R. Tihomir, *Macedonia*, London 1918, 147-148.

и учители беа впишувани во османлиите (документ кој секој турски државјанин морал да го поседува, а содржел име, презиме, религија, националност) како Бугари. Врз основа на овие документи Македонците беа впишувани во официјалните регистри како Бугари. На овој начин, под надворешно влијание, Македонија постепено се бугаризираше⁸.

Обид за обнова на Охридската архиепископија имало на 28 декември 1873 година, кога во Солун се сретнале претставници од Солунската, Воденската, Струмичката, Дојранската, Кукушката и Малешевската црковно-училишна општина и одлучиле да прифатат унија со Римокатоличката црква доколку се обнови Охридската архиепископија, но ова барање не било прифатено од страна на Рим.

За револтот од наметнатата бугарска јурисдикција сведочи Петко Р. Славејков, кој од страна бугарскиот егзарх Антим и рускиот дипломат Игнатиев во јануари 1874 година бил пратен да ја утврди состојбата во Македонија: доколку на Македонците не им се даде нивна одделна Црква, покрај Солун, Кукуш, Дојран, Струмица, Малешево, Мелник, Драма и Воден и во Велешката и Скопската епархија ќе се појави унијатското движење⁹.

2.3. Обидот за обнова на Охридската архиепископија од страна на Скопскиот митрополит Теодосиј (Гологанов)

Во текот на XIX век има повеќе обиди на македонските црковно-училишни општини да ја обноват Охридската архиепископија, но истите биле премногу локални за да имаат и

8 Georgevitch R. Tihomir, *Macedonia*, 149-150.

9 Трајановски Александар, *Возобновување на Охридската архиепископија како Македонска православна црква и нејзиниот шемајизам*, Скопје 2008, 55-56.

успех во тоа, а исто така и немале висок клир. Митрополитот Теодосиј (Гологанов) е првиот епископ кој ќе се обиде да ја обнови Охридската архиепископија. Тој за егзархиски Скопски митрополит е избран во 1885 година (Гологанов)¹⁰, но турските власти му дозволиле да ја посети својата епархија дури на 27 март 1890 година¹¹.

И српската, и грчката и бугарската влада се плашеле од доаѓањето на овој митрополит во Скопје, бидејќи неговите ставови за обновување на Охридската архиепископија им биле познати на сите уште пред да дојде во Скопје. Митрополитот Теодосиј за оваа цел соработувал со софискиот студентски кружок „Македонски комитет“ кој се борел за признавање на самобитноста на македонскиот народ како и со прилепскиот свештеник Спасе Игуманов кој се обидува да го регистрира „Македонското православно општество“¹².

Иако и бугарската Влада била запознаена со ставовите на Митрополитот Теодосиј (Гологанов) за обнова на Охридската архиепископија сепак поддржала негово поставување во Скопје, бидејќи се плашела да не го изгуби епископскиот берат за Скопската епархија, која во тоа време е најголема. Поддршка за враќање на Митрополитот во Скопје дале и владите на Велика Британија, Австрија, Италија и Германија¹³.

10 О. М. и Б., *Поїдегъ върху дгъяиелностѣиѣа на Бѣларскѣиѣа Екзархѣиѣа*. 1877-1902. і. (По йоводъ на 25-йодѣиѣиѣа юбилей на Н. Блаженствѣиѣа Бѣларскѣиѣа Екзархъ Йосифа І.), Leipzig 1902, 24; Арнаудѣиѣа Михаилъ, *Екзархъ Йосифъ и бѣларскѣиѣа културна борба след създаванѣиѣа на Екзархѣиѣа (1870-1915)*, Т. 1., София 1940, 564.

11 Архив на СИП - Београд. П-одд. Фонд „М“ и „Д“ - 1890/Т-9. Пов. №. 30, 27 март 1890; Димевски Славко, *Митрополијот скойски Теодосиј - Живот и дејносиј* - (1846-1926), Скопје 1966, 74.

12 Архив на СИП, ПП-одд. „Т“, ред 17 (1891), Препис писама и бележака м. Теодосија, 48; Државни архив СРС, Фонд: Министарство просвете, Ф. XXXII-201/1887; Државни архив СРС, Фонд: Министарство просвете, Ф. XXXII-202/1887; Димевски Славко, *Митрополиот скойски Теодосиј...*, 63-64.

13 "THE SULTAN'S CONCESSIONS TO THE BULGARIAN

Иако формално изјавувал лојалност кон Бугарската егзархија, во практика уште на третиот ден од неговото доаѓање почнал да ги менува директори на егзархиските училишта лојални на Бугарската егзархија.¹⁴

Во месец септември 1890 година, Митрополитот Теодосиј, ја обиколил Скопската епархија, а народот својата поддршка ја манифестирал уште во градот Штип каде го пречекале 20.000 лица од Штип, Велес, Тиквешката, Радовиш, Струмица и од Малешевијата.¹⁵ Во Штип Митрополитот Теодосиј свикал народно собрание на кое биле сменети раководните лица при црковно-училишните општини и директорите на училиштата во Штип и Ново Село, а ова се повторило и во Кочани и во Свети Николе. Митрополитот Теодосиј го посетил и Куманово каде народот го пречекал со цвеќиња по улиците.¹⁶ По Куманово, Митрополитот Теодосиј го посетил

GOVERNMENT, Sofia, 21 July", *The Times*, 26 July 1890, London (online archive, 12.03.2012); Димевски Славко, *Црковна историја на македонскиот народ*, Скопје 1965, 148; Лажовски ереј м-р Атанас Лажовски, *Римокаатоличката и протестантската црква на Балканот...*, 173.

14 ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 3, М. Теодосиј до егзархот, №. 21, 10 август 1890; ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 4, М. Теодосиј до егзархот, телеграма, 10 август 1890; ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 5, М. Теодосиј до егзархот, №. 22, 11 август 1890; ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 6, М. Теодосиј до егзархот, №. 23, 12 август 1890; ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 7-12, М. Теодосиј до егзархот, №. 24, 11 август 1890; ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 13-19, М. Теодосиј до егзархот, №. 25, 18 август 1890; ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 20-26, Егзархот до м. Теодосиј, №. 1123, 18 август 1890; ЦДА – Софија, Фонд №. 176, оп. 1, а.е. 596, л. 27, М. Теодосиј до егзархот, №. 27, 21 август 1890; Димевски Славко, *Митрополиот скойски Теодосиј...*, 84-89; Илиевски Доне, *Австрокефалноста на Македонската православна црква*, 81.

15 Весник „Новини“, 1/11 септември 1890, бр. 2, Цариград, 1.

16 Архив на СИП – Београд, ПП-одд. „И“, ред 17 (1890)/I, ПП. №. 4, 7 ноември 1890; Димевски Славко, *Митрополиот скойски Теодосиј...*, 91-92.

и Тетово. Тетовци толку величествено го пречекале што муслиманите велеле дека и самиот султан да дошол немало така да биде пречекан. Поради ова тетовскиот Есад Паша наредил со стража Митрополитот Теодосиј да биде отстранет од градот¹⁷.

Во декември 1890 и јануари 1891 година Митрополитот направил избор на нови претставници од населението за црковно-училишните општини, при што сите приврзаници на Бугарската егзархија биле отстранети од телата на црковно-училишните општини¹⁸, како и директорот на егзархиско-то училиште во Скопје. Покрај промената во црковно-училишните општини, Митрополитот ги заменил и учителите доведени од Бугарија.¹⁹

Како реакција на ова Бугарскиот егзарх Јосиф му понудил 12.000 лева годишна плата, во целост исплаќана од страна на Бугарската егзархија²⁰, но Митрополитот Теодосиј

17 Светозаревик Бранислав, *Српската и бугарската црковно-училишна провајанда во Тетово и Тетовско 1860-1903*, Скопје 1996, 38; *Документи за борбата за самостојност и национална држава*, Том I, УКИМ, ФФИН, Скопје 1981, 288-291; Димевски Славко, *Митрополијот скойски Теодосиј...*, 98-101.

18 Архив на СИП, ПП.-одд. „Т“, ред 7, ПП. № 359, 24 декември 1890; ДАРМ, Ф. ТАН (1890), Д. 6, а.е. 7; ЦДА, Ф. 176, оп. 1, а.е., 596, л. 33, Егзархот до Скопската црковна општина, № 34, 17 јануари 1891; Весник Новини, „Какво прествљават изборите в Скопската епархия?“, I, бр.21, 4 јануари 1891, 3; Димевски Славко, *Митрополијот скойски Теодосиј...*, 100.

19 ДАРМ, Тетовско архиерејско намесништво, Ф. 498, а.е. 1.14/1, Митрополитот Теодосиј до архиерејскиот намесник Серафим, № 137, 18 февруари 1891, Скопје; ДАРМ, Кривопаланечко архиерејско намесништво, Ф. 497, а.е. 1.38/41, Митрополитот Теодосиј до архиерејскиот намесник Ѓорѓи, № 173, 2 март 1891, Скопје.

20 ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е., 50, л. 128, Егзархот до митрополитот Теодосиј, № 1436, 31 октомври 1891; Димевски Славко, *Митрополијот скойски Теодосиј...*, 108.

го одбил овој предлог, а својата дејност ја продолжил со отворање одделение со словенски букви при турската печатница во Скопје²¹, отстранување на бугарскиот јазик од училиштата: „јазикот на кој ќе учат децата, ќе биде матерниј, сиреч македонски“²².

Во контекст на обнова на Охридската архиепископија Митрополитот Теодосиј во писмото до архимандритот Дионисиј, пишува:

„Судирот меѓу Митрополитот Теодосиј и Егзархијата не е од лична природа, како што Егзархијата сака да го претстави. Митрополитот верува дека Македонија заслужува своја независна црква преку обнова на Охридската архиепископија, најстарата црква на Балканот, основана од императорот Јустинијан и позната како Јустинијана Прима.“

Кога Македонците црковно ќе се одвојат од Бугарите и останатите религиозни и национални пропаганди ќе престанат со своите активности во Македонија. Поради ова, Митрополитот Теодосиј презема чекори со турските власти за обнова на Охридската архиепископија за сите македонски

21 Во месец август Митрополитот Теодосиј отпечатил нови учебници: Читанка, Закон Божји и Сметање [Математика] и со окружно послание наредил истите да се употребуваат во сите училишта во епархијата. Секој од учебниците морал да има печат од Митрополитот, оние што го немале печатот не смееле да бидат употребувани во училиштата. Учебниците биле бесплатно дарувани. ДАРМ, Архиепископско намесништво Крива Паланка, Ф.497, а.е. 1.53/56, Митрополитот Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи, №. 427, 7 август 1891, Скопје; ДАРМ, Тетовско архиепископско намесништво, Ф. 498, а.е. 30/1, Митрополитот Теодосиј до архиепископскиот намесник Серафим, № 427, 7 август 1891, Скопје; ДАРМ, Архиепископско намесништво Крива Паланка, Ф. 497, а.е. 1.65/68 (65/1), Митрополитот Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи, №. 627, 24 октомври 1891, Скопје; Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, 253, белешка 311.

22 Трајановски Александар, *Црковната организација во Македонија...*, 224.

епархии. Според планот, обновата на Охридската архиепископија треба да се случи на следниов начин:

1. Најпрво, Високата Порта, треба да издаде ферман за обнова на Охридската архиепископија, која незаконски беше укината во 1767. Обновената Охридска архиепископија ќе ги вклучува сите македонски епархии;

2. Високата Порта ќе издаде и берати за епископи, идни митрополити на епархиите; бератите за македонските епархии издадени на Патријаршијата и Егзархијата ќе бидат повлечени, а понатамошните религиски и национални пропаганди ќе бидат забранети, вклучувајќи ја и српската национална пропаганда;

3. Ќе биде побарано од Константинополската патријаршија да ја признае Охридската архиепископија која ќе биде во канонско единство со неа, доколку ова не се случи ќе дејствуваме исто како и Егзархијата: ќе прогласиме автокефалност, дури и по цена на шизма;

4. Високиот клир на Охридската архиепископија ќе биде составен само од епископи Македонци:

– Архиепископ охридски – Митрополит Теодосиј до неговиот канонски избор,

– Скопска епархија – Митрополит Теодосиј,

– Велешка епархија – архимандрит Дамаскин (во моментот игумен на манастирот Вељуса во Струмица),

– Пелагониска епархија – јеромонах Методиј,

– Дебарска епархија – јеромонах Козма Пречистански,

– Воденска епархија – јеромонах Иларион (од Зографскиот манастир),

– Неврокопска епархија – јеромонах Дионисиј (во моментот во Софија),

– Серска епархија – архимандрит Никола,

– Струмичка епархија – архимандрит Харитон Карпузов,

– Дојранско-Кукушка епархија – Епископ Лазар Младенов,

– Солунска епархија – Епископ Нил Изворов.

5. Охридската архиепископија, како автокефална црква, ќе ги преземе сите ингеренции од постоечките цркви (Константинополската патријаршија и Бугарската егзархија), особено во делот на образованието²³.

По сето ова, бугарската влада и Бугарската егзархија побарале од Високата порта, Митрополит Теодосиј, стражарно да биде доведен во Истанбул. Како реакција на ова, Митрополитот Теодосиј започнал преговори со Константинополската патријаршија, преку грчкиот конзул во Скопје. Но, неговите барања за обнова на Охридската архиепископија биле отфрлени²⁴. Паралелно со ова, на 3 декември 1890 година Митрополитот Теодосиј започнал преговори за стапување во унија со Римокатоличката црква преку обновена Охридска архиепископија. Поучена од непостојаноста на Македонците во униите Римокатоличката црква не брзала со својот одговор.

По ова, Синодот на Егзархијата формирал Комисија составена од тројца членови која донела одлука за нов Скопски егзархиски митрополит да биде поставен архимандритот Максим²⁵.

По отстранувањето на Митрополитот Теодосиј од Скопје населението од градовите Скопје, Тетово, Гостивар,

23 Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, 263-264.

24 Лапе Љубен, *Одбрани шексџови за историјата на македонскиот народ*, 2 дел, Скопје 1976, 297; Богдановска Зоја, „Животниот пат на Скопскиот митрополит Теодосиј и неговата дејност во Куманово и Куманновско“, *Музејски гласник*, Год. IV, бр. 7-9, Куманово 2002, 178.

25 ЦДА - София, 176, оп. I., а.е. 596, дел XI, Егзархот до Синодот, № 791, 16 мај 1892; Димевски Славко, *Митрополијот скопски Теодосиј...*, 159.

Охрид, Прилеп, Велес, Серез и Костур излегле на протести барајќи Митрополитот да биде вратен во Скопје. Велешката црковно-училишна општина започнала преговори со Константинополската патријаршија за враќање под нејзина јурисдикција²⁶, а Скопската се закланала со прифаќање на унија со Римокатоличката црква²⁷. Во Костур, тамошната егзархиска црковно-училишната општина ја отфрлила егзархиската јурисдикција и го исфрлила од употреба бугарскиот јазик, а во училиштата и наставата го вовела костурскиот збор, создавајќи за таа цел македонски речник и граматика²⁸. Слично на Костурчани постапиле и Битолчани и Прилепчани. Во Охрид било формирано друштво кое го носело името на последниот Охридски архиепископ Арсениј. Целта на друштвото била да се обнови Охридската архиепископија²⁹. Протести имало и во Серез, а тамошната црковно-училишна општина испратила и делегација со молба за рехабилитација на Митрополитот Теодосиј³⁰. Според турскиот весник Сабах населението од Охридско и Тетовско масовно ја откажувало егзархиската јурисдикција³¹. На 23 февруари 1892 архимандритот Максим бил хиротонисан за Скопски митрополит,

26 Димевски Славко, *Митрополиитот скопски Теодосиј...*, 166; Архив на СИП - Београд. ПП. - одд. „И“ ред 217 (1892), ПП. №. 311, 30 мај 1892; Архив на СИП - Београд. ПП. - одд. „И“ ред 217 (1892), №. 312, 31 мај 1892.

27 ЃЕОРЃИЕВ В., Петар Поп Арсови..., 38.

28 Трајановски Александар, *Црковнаа организација во Македонија...*, 232; Ристовски Блаже, „Народната култура во изградбата и афирмацијата на македонската национална мисла“, *Гласник на ИНИ*, XII/3, Скопје 1975, 79-99.

29 Трајановски Александар, *Црковнаа организација во Македонија...*, 231.

30 Трајановски Александар, *Црковнаа организација во Македонија...*, 232; Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, 276-277.

31 Светозаревик Борислав, Српската и бугарската црковно-училишна пропаганда..., 38; Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, 277.

а бугарскиот трговски агент во Скопје, Владимир Руменов сведочи дека две големи маала одбиле да го признаат за нивен владика³².

Во 1910 година, кога Скопската епархија повторно ќе нема епископ, на барање од скопското население, а во соработка со учителите Петар Поп Арсов и Крсте П. Мисирков, Митрополитот Теодосиј ќе се кандидира за епископ во Скопје. Седум од деветте архиерејски намесништва ја поддржувале неговата кандидатурата, а само во две бил прифатен неговиот противкандидат, архимандритот Неофит. Но, Синодот на Бугарската егзархија ќе му укаже на Митрополитот Теодосиј дека ако не ја повлече својата кандидатура ќе му биде одземен епископскиот чин³³.

3. Македонските епархии во XX век до обновата на Охридската архиепископија

3.1. Македонските епархии во првата декада од XX век

Крајот на XIX век македонските епархии ќе го дочекаат поделени меѓу две јурисдикции: Константинополската патријаршија и Бугарската егзархија, но во практика не се две туку три, бидејќи на чело на Скопската епархија под Константинополска јурисдикција се наоѓал клирик на Белградската митрополија. Бугарската егзархија, пак, во периодот од 1890 до 1897 успеала да добие берати за Скопје, Охрид, Велес, Неврокоп, Битола, Дебар и Струмица. На овој начин црковната

32 Руменов В., *Положението на бџијарцињата во Скопската епархија и дејелноста на србската епархија (секретно)*, с.а., 17; Димевски Славко, *Митрополијата на скопскиот Теодосиј...*, 168.

33 ЦДА, Ф. 246, оп. I, а.е. 203, 66-67, Синодот до Иванчов, 27 март 1910; Димевски Славко, *Митрополијата на скопскиот Теодосиј...*, 176; Borisov deacon Dejan, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the eparchy of Skopje...*, 283-286.

состојба на македонското население само се усложнувала. Влијание врз ова немале само црковните институции, туку и асимилаторските пропаганди на Грција, Бугарија и Србија, кои своја кулминација имаат за време на Балканските војни кога територијата на Македонија е поделена на 4 дела.

Грција веднаш по Илинденското востание (1903) во Македонија ги испраќа своите милитантни чети познати како андарты. Нивен координатор на терен е Костурскиот митрополит Германос (Каравангелис), а идеолошката организација е преку таканаречениот „Македонски комитет“ со филијали во Солун и Битола, а со нив раководат Л. Кормилас и Д. Калагерис³⁴.

Србија својата пропаганда во Македонија ја започнува уште кон средината од XIX век преку формирањето на „Просветен одбор“ во Белград (1868), чија цел е формирање на српски училишта во Македонија и испраќање на учители за истите, а по Берлинскиот мировен договор печати и српски учебници за Македонија и истовремено од Константинополската патријаршија бара поставување Срби за епископи во Македонските епархии. Во 1886 година формирано е и друштвото „Свети Сава“ кое ги организира „Светосавското вечерно училиште“ и „Светосавското двегодишно подготвително училиште“. Првото е за македонските печалбари во Србија, а второто за учителите што ќе бидат испратени во Македонија. Покрај образованата пропаганда и Србија, како Грција има свои воени чети во Македонија.

Бугарија преку Бугарската егзархија ја спроведува својата политика во Македонија, но исто така како и Србија и Грција има и свои воени чети во Македонија.

34 Борисов Дејан, јакон, „Црковната состојба и туѓите пропаганди во Македонија во XIX век“, *Годишен зборник*, Книга 12, Православен богословски факултет, Скопје 2006, 174.

Која била улогата на воените чети на Грција, Србија и Бугарија во Македонија во периодот пред Балканските војни сведочи Џејмс Џонстон Абрахам (James Johnston Abraham), кој во своите мемоари, запишал:

„Баркли и јас, и еден заскитан Англичанец, инженер-минер од внатрешноста, таа вечер вечеравме со Конзулот. Конзулот изнасилено се насмеа и рече: 'Националноста во Македонија во голема мера е религиозно прашање. Едно време сите овие луѓе ѝ припаѓаа на Грчката црква и поради тоа беа класифицирани како Грци иако, честопати, тие не знаеја да кажат ниту еден грчки збор. Потоа, итриот Турчин, кој сакаше да ги подели христијаните, ја призна Српската православна црква, а нејзините луѓе беа сметани за Срби. Се разбира, набрзо Србите започнаа со пропаганда за да ја прошират нивната Црква; и свештениците на двете цркви почнаа да се борат за телата на новороденчињата, припојувајќи ги кон нивните училишта. Потоа и Бугарите се вклучија. Нивната црква – Егзархијата – е малку поразлична, а луѓето кои се 'Егзархисти' се сметани за Бугари. Грците и Србите не ја признаваат Егзархијата, па двете цркви меѓусебе се екскомуницираа'.

Инженерот, присекавајќи се, се насмевна: 'Се сеќавам на старите дни, од пред пет до десет години, кога расеаните комити со меч в раце преобраќаа цели села кон Грчката, Српската или Бугарската црква'. Забележувајќи го мојот вчудоневиден поглед, тој продолжи: 'Знам. Звучи скоро невозможно, но вистина е. Оние кои не се преобратија беа ограбени, а понекогаш и заклани од нивните истоверници христијани. Турците гледаа и се смееја. Ова сосема соодветствуваше на нивната политика – овие христијани вака да се сакаат меѓу себе. По правило, премолчено и наизменично, онака како што им одговараше, ги дозволуваа делата што едната страна ѝ ги прави на другата; но кога работите многу

ќе се вжештеа непристрасно се нафрлаа на обете, и ете уште еден масакр во Македонија, што ја ужаснува Европа. Колку ли си се смееа Турците!’

‘Но, овие Македонци, навистина се различни според народноста?’, прашав јас.

‘И да, но и не. Тие се едноставно Македонци. Вистинскиот Србин и вистинскиот Бугарин се сосема оделни народи. Бугаринот не е Словен, иако зборува словенски јазик [...] Дијалектот [македонскиот јазик] подеднакво го разбираат и Србинот и Бугаринот. Има многу малку грчко во него’³⁵

3.2. Македонските епархии во периодот на Балканските и Првата светска војна

По поделбата на Македонија меѓу Грција, Бугарија, Србија и Албанија секоја од овие држави ја потчинила освоената македонска територија на нејзината национална црква. Ова значело менување на јазикот на богослужението, менување на црковната администрација, а во случајот со Грција и забрана за користење на македонскиот јазик од страна на Македонците, како и нивно именување како Македонци. Во делот што го окупираа Србија, Македонците биле сметани за Срби, а својата асимилаторска политика кон македонското население таа ја спроведувала преку военополициски органи и преку црквата, за чија цел биле формирани и специјални пратеници под Белградскиот митрополит Димитриј и Министерството за просвета и вера, како и српски митрополити во Скопје и Битола. Уште во 1913 година била донесена посебна „Уредба за уредувањето на ослободените краишта“ со која македонските епархии под српска власт се потчинуваат на Белградскиот митрополит и во нив се воведува военополициски режим, но народот одбивал да соработува. За српски

35 Johnston J. A., *My Balkan Log*, New York 1922, 137-138.

Скопски митрополит бил назначен Викентие (Крциќ), а за Велешко-дебарскиот Варнава (Росиќ), во практика на втори-ов му биле потчинети сите македонски епархии под српска окупација освен Скопската. Биле назначени и Архиепископски протоереи и среските намесници, а формирани се и црковни судови, иако за вакво нешто нема канонска основа, бидејќи надлежна црковна и судска власт, односно јурисдикција сè уште имала Константинополската патријаршија. Црковните општини што не биле српски биле или укинати или прогласени за српски, а по наредба на Митрополитот Варнава, Македонците биле принудувани и да ја финансираат српската четничка организација „Народна одбрана“. Ова се правело во самите цркви.

Во 1914 година Србија почнала преговори со Патријаршијата за македонските епархии, а во тоа ја поддржувале и Турција и Русија. Србија и Грција се договориле епископите Грци во Македонија под српска власт да бидат заменети со Срби, а на заменетите епископи Грци Србија да им даде доживотна пензија: Битолскиот би добил 10.000, Дојранскиот, Ресенскиот и Велешко-дебарскиот по 6.000 динари, а на самата Константинополска патријаршијата, годишно би ѝ било исплаќано по 50.000 динари субвенции, но таа барала 900.000 одеднаш. Србија, на 2 мај 1914 година, понудила 800.000 динари за Патријаршијата, а преку неа да се врши и исплаќањето на пензиите за митрополитите што ќе заминат од Македонија; Српскиот премиер Никола Пашиќ на 8 мај 1914 година побарал и автокефален статус за Српската православна црква и степен на патријаршија, притоа укажувајќи дека ако овие барање не бидат прифатени истото ќе биде сторено на сила, бидејќи „каноните се јасни кога станува збор за епархии што ќе паднат под власт на друга православна држава“³⁶.

36 Костадиновски Драги, *Вардарскиот дел од Македонија под јурисдикција на Српската православна црква (1919-1941)*, Скопје

Сето ова траело до 1915 година кога дел од овие територии биле освоени од Бугарија. Како настапувала бугарската окупациска војска така српскиот полициски и црковен кадар се повлекувал од Македонија, и се заменува со бугарски. За Скопски митрополит дошол Неофит (1915 – 1918). Велешко-дебарскиот епископ Варнава (Росиќ) побегнал, а Скопскиот Викентие (Крџиќ) бил фатен од страна на Бугарите и жив запален. Есента 1918 Бугарија се повлекла и Србите повторно се враќаат во Вардарска Македонија. Според Министерството за просвета и вера неопходно е во реокупираните нови области на Србија да нема надворешно црковно влијание. Во тој миг во Македонија имало само еден српски владика за цела територија, тоа бил Велешко-дебарскиот Варнава (Росиќ), а грчките патријаршиски епископи биле избркани од Македонија, иако јурисдикцијата сè уште формално-правно била на Константинополската патријаршија.

Желбата и барањето на Пашиќ за автокефалност на црквата од 1914 година, сега, во рамки на новоформираното Кралство на Србите, Хрватите и Словенците почнала да се реализира. На 25 мај 1919 година бил формиран Централен архиерејски собор кој требало да ја претставува оваа нова црковна творба, а била формирана и делегација за преговори со Константинополската патријаршија: дипломатот Панта Гавриловиќ, сенаторот Сава Љубибратиќ, пратеникот Темко Поповиќ, прота Стеван Димитријевиќ, д-р Чедомир Митровиќ, д-р Смиљан Пиперковиќ, секретар на Белградскиот митрополит Димитриј. Преговорите се одвивале во текот на 1919 година и како резултат од истите Константинополската патријаршија се откажала од своите права над епархиите во Босна и Херцеговина и Македонија за што белградската влада на Константинополската патријаршија ѝ исплатила 1.500.000 франци.

На 19 март 1920 година, Синодот на Патријаршијата дал согласност за издавање на Томос согласно договорот. Во одлуката за издавање на Томос меѓу останатото, стои дека „канонски ред и обичај е, работите на црковната управа да се уредуваат и доведуваат во согласност спрема политичките промени кои се случуваат [...] кралството Србија [...] по минатите Балкански војни од 1912 година и 1913 година, и неодамна завршената општа војна, со Божји благослов е зголемено и проширено, а сега во обединето Кралство на Србите, Хрватите и Словенците е подигнато, ги присоединило кон своите области и овие епархии кои се под управа на нашиот Патријаршиски вселенски престол, и тоа митрополиите: Скопска, Рашко-призренска, Велешко-дебарска, Пелагонишка, Преспанско-охридска и делот од митрополијата Воденска: епископијата Полјанска, митрополијата Струмичка [...] Вселенската патријаршија на молба од владата и црквата во Кралството СХС и имајќи ги во вид од една страна прописите што важат во православната црква според кои 'во обичај е црковните работи да се менуваат според политичките', а од друга страна, темелејќи се на официјалните изјави на православните автокефални цркви Српска, Црногорска и Карловачка, кои со заедничка волја и одлука решиле и прогласиле во Белград 13 (26) мај 1919 година, обединување во една и иста Православна автокефална црква по името 'Автокефална обединета православна црква на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците' со задоволство го усвојува, одобрува и дава свој благослов со Синодска одлука за црковно ослободување од нејзината власт"³⁷. На овој начин македонските епархии под српска окупација станале дел од Автокефалната обединета православна црква на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците. Српската црква во Македонија формирала три епархии: Скопска, Злетовско-струмичка и Охридско-битолска. На чело на Скопската епархија бил поста-

37 Костадиновски Драги, *Вардарскиот дел од Македонија...*, 42-43.

вен Јосиф (Џвијовиќ), подоцна избран и за српски патријарх (1950 – 1958).

За време на Втората светска војна македонските териториите под Кралството Југославија³⁸ биле освоени од Бугарија и Италија (Албанија) (април-мај 1941). Исто како и Србија и овие две држави својата власт врз освоените територии ја темелат врз воено-полициски сили и црковната администрација, а маркационата линија била конечно усогласена дури на 29 март 1943 година. Поголемиот дел од територијата се наоѓал под бугарска окупација, а под италијанска бил само мал дел од западните предели.

Синодот на Бугарската егзархија, на 29 април 1941 година донел Одлука на освоените македонски територии да се формираат три епархии: Струмичко-драмска на чело со Неврокопскиот митрополит Борис, Скопско-велешка, на чело со Великотрновскиот митрополит Софрониј и Охридско-Битолска на чело со Ловќенскиот митрополит Филарет, на 30 април биле избрани и нивни заменици, а биле поставени и 30 архиерејски намесници. Во Македонија тогаш имало 500 свештеници Македонци, а Синодот одлучил да бидат доведени уште 200 од Бугарија. За да привлечат повеќе свештеници од Бугарија за македонските епархии Синодот одлучил да им се зголемат приходите за 30%, а им бил обезбеден и имот од протераните Срби и интернираните Евреи³⁹. Во својот извештај до Синодот на Бугарската егзархија, Скопскиот митрополит Софрониј, меѓу другото бара при „Софијската духовна богословија да биде оформен специјален курс за младите свештеници кои не знаат да читаат црковно-словенски и со мака зборуваат на бугарски јазик“⁴⁰.

38 Кралството СХС од 1929 година се именува како Кралство Југославија.

39 ЦДА, ф. 791к, оп. 1, е. х. 70, л. 65, 72-74; ВА, R5101/22177, Bl. 159; Слијепчевиќ Ђ. *Македонско црковено уопштање*, Минхен 1969, 42.

40 ЦДА, ф. 791к, оп. 2, е.х. 226, л. 1-3; Шкаровский Виталевич

На 19 ноември 1942 година според Одлука на Синодот, Струмичко-драмската епархија била укината.⁴¹

3.3. Обнова на Охридската архиепископија

По капитулацијата на Италија (8 септември 1943 година), на ослободените територии во западна Македонија бил формирана религиозна комисија, а на 15 октомври главниот штаб на Народноослободителната војска на Македонија го назначил за референт дотогашниот архиерејски намесник Велчо Манчевски. На ослободените територии како административен јазик бил воведен македонскиот, а било започнато и организирање учители кои ќе предаваат на македонски јазик⁴². На 21 октомври 1943 година во селото Издеглавје, Дебарца бил организиран состанок на свештениците од ослободените територии со цел административно организирање на црквата на тие територии. На Второто заседание на АВНОЈ во ноември 1943 година Македонија била призната како една од федеративните единици на Југославија, а на 2 август 1944 година била создадена Народна Република Македонија. Членови на АСНОМ биле и свештениците, Кирил Стојановски, Јован Ѓоргов, а од 27 октомври и Методиј Гогов.

Михаил, *Создание Македонской Православной Церкви в период оккупации республики и первые послевоенные годы* (<http://www.bogoslav.ru/text/457045.html>).

41 Стоянова В. „Црковно-административната уредба на Македонија и Тракија и изборът на патриарх на Българската православна црква“, *Минало*, София 1994, № 4, 149-150; Шкаровский Виталевич Михаил, *Создание Македонской Православной Церкви...* (<http://www.bogoslav.ru/text/457045.html>).

42 Zečević B. Jure, *Die Autokephalieerklärung der Makedonischen Orthodoxen Kirche*, Würzburg: Augustinus-Verlag 1994, 19; Димевски Славко, *Црковна историја на македонскиот народ...*, 215-216; Скурат К.Е., *История Помесных Православных Церквей*, Ч. 1. Москва 1994, 159; Шкаровский Виталевич Михаил, *Создание Македонской Православной Церкви...* (<http://www.bogoslav.ru/text/457045.html>).

Согласно наведеното во Одлуката на Синодот на Константинополската патријаршија, од 19 март 1920 година, за издавање на Томос на Автокефалната обединета православна црква на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците „канонски ред и обичај е, работите на црковната управа да се уредуваат и доведуваат во согласност спрема политичките промени кои се случуваат“ во октомври 1944 година во селото Горно Врановци бил формиран Иницијативен комитет за организирање на црковниот живот во Македонија⁴³, а на 4-5 март 1945 година бил свикан Првиот црковно народен собор на кој присуствувале преку 300 делегати. Соборот врз основа на црковната историја и традиција, а согласно 17-то правило од Четвртиот и 38-то правило од Петто-шестиот вселенски собор, како и 800 годишното постоење и неканонско укинување на Охридската архиепископија донел Резолуција да се обнови Охридската ариепископија како Македонска самостојна црква, со народни епископи⁴⁴.

Прогласувањето на Македонската православна црква за автокефална се случило на Третиот црковно-народен собор одржан на 17 јули 1967 година во Охрид.

ЗАКЛУЧОК

Обновата на Охридската архиепископија во лицето на Македонската православна црква не е процес кој започнал во текот на Втората светска војна, туку процес кој траел 200 години (1767 – 1967). Охридската архиепископија отсекогаш била сврзното ткиво на Македонецот и нејзиното укинување

43 Zečević B. Jure, *Die Autokephalieerklärung der Makedonischen...*, 27; Радић Р., Држава и верске заједнице 1945-1970, Део 1, 1945-1953, Београд 2002, 283.

44 Белчовски, проф. Д-р Јован, *Црковна историја на македонскиот народ (Книга втора)*, Скопје 2016, 74.

всушност го означува и почетокот на неговото негирање. Охридската архиепископија е возобновена согласно црковната традиција и практика востановена од останатите помесни православни цркви.